

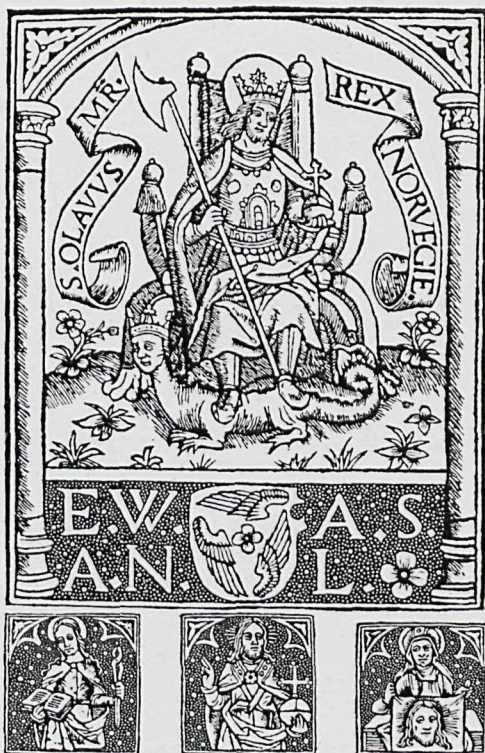
1. mynd. Altaristafla frá Berufjarðarkirkju (Þjms. 4527). Frá seinni hluta 17. aldar. Ljósmynd: Kristján Pétur Guðnason. — *Altar piece from the church at Berufjörður, eastern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 4527). Second half of 17th century.*

ELSA E. GUÐJÓNSSON

SKYLDLEIKI ERLENDRA PRENTMYNDA VIÐ NOKKRAR ÍSLENSKAR HELGIMYNDIR

I

Í ÞJÓÐMINJASAFNI Íslands er máluð altaristafla (Þjms. 4527) frá seinni hluta 17. aldar með mynd Ólafs konungs helga (1. mynd). Er taflan úr Berufjarðarkirkju, gefin henni af Jóni sýslumanni Þorlákssyni biskups Skúlasonar og Sesselju Hallgrímsdóttur. Tafla þessi er merkileg meðal annars fyrir það að Ólafsmýndin er greinilega náskyld tréristu af sama dýrlingi í *Breviarium Nidrosiense*, prentuðu í París 1519; er myndin þar tvíprentuð, annað skiptið sem formynd (2. mynd).¹ Mun dr. Jakob Jónsson fyrstur manna hafa komið auga á þennan skyldleika og skrifaði um myndirnar í norskt tímarit fyrir um tuttugu árum.²

2. mynd. Formynd í *Breviarium Nidrosiense*, prentuðu í París 1519. Úr *Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964). — *Frontispiece in Breviarium Nidrosiense, printed in Paris 1519.*

Árið 1968 var máluð eftirmynd af töflunni er gefa skyldi Berufjarðarkirkju, og vann listamaðurinn Aage Nielsen-Edwin að því verki í Þjóðminjasafninu. Rifjaðist þá upp skyldleiki töflunnar við tréristuna í Niðarósbænabókinni, og varð mér þá fyrst kunnugt um þessi tengsl myndanna.

II

Í sambandi við rannsókn á íslenskum refilsaumuðum altarisklæðum hafði ég veitt athygli nokkrum smáatriðum á tveimur myndum í lög-bókarhandriti, AM 160 4to, sem talið hefur verið frá seinni hluta 15. aldar,³ er mér fannst hæpið að gætu verið eldri en frá 16. öld. Færði ég aldur þessa handrits í tal við Stefán Karlsson, og tjáði hann mér að hann teldi þetta handrit vera af vestfirskum handritaflokki frá 16. öld miðri, svo sem fram kæmi í grein sem hann hefði skrifað 1970.⁴

3. mynd. Mynd Ólafs helga í lögbókarhandriti, AM 160 4to, 1 v, frá um 1550.
Ljósmynd: Kristján Pétur Guðnason. — *Illumination showing St. Ólafur. From a law manuscript, AM 160 4to, 1 v. About 1550.*

4. mynd. Refilsaumað altarisklæði frá Draflastaðum í Fnjóskadal (Þjms. 3924). Frá 2. fjórðungi 16. aldar. Ljósmynd: Gísli Gestsson. — *Altar frontal from the church at Draflastaðir, northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 3924). Second quarter of 16th century.*

Að fengnum þessum athyglisverðu upplýsingum, skoðaði ég umræddar tvær myndir í handritinu AM 160 4to á nýjan leik og með breyttu viðhorfi. Flaug mér þá skyndilega í hug að á annarri þeirra væri mynd Ólafs helga sú hin sama og á altarisöflunni frá Berufirði (3. mynd). Við samanburð reyndist svo vera, en raunar var handritsmyndin, þ. e. Ólafsmýndin sjálf án umgerðar, miklum mun líkari tréristunni en málverkinu. Getur ekki farið á milli mála að handritsmyndin sé dregin upp eftir *Breviarium Nidrosiense* eða sams konar mynd og þar er að finna.

Með öðrum orðum, fundið er skýrt, tímasett dæmi um að prentuð mynd hafi, við lok miðalda, verið höfð sem fyrirmynd að handritalytingu.

III

Eitt þeirra refilsaumsklæða sem fyrrgreind rannsókn mín nær til er altarisklæði úr Draflastaðakirkju í Fnjóskadal (Þjms. 3924; 4. mynd). Hefur klæði þetta ýmist verið talið frá 14.–15. öld,⁵ sennilega frá 15. öld,⁶ eða frá um 1390–1403.⁷ Eftir leiðum sem ekki verða greindar hér, en væntanlega birtar síðar í heildarriti um íslenskan refilsaum, hafði ég hins vegar tímasett Draflastaðaklæðið, ásamt nokkrum refilsaumsklæðum öðrum, til fyrri hluta 16. aldar, einna helst til annars fjórðungs aldarinnar.⁸ En eftir að ég kom auga á hin ótvíræðu tengsl milli mynda Ólafs helga í AM 160 4to og *Breviarium Nidrosiense* fór ég að huga að öðrum myndum í síðarnefndri bók, og svo ótrúlegt sem það kann að virðast kom í ljós að þar fannst greinileg fyrirmynd, bein eða óbein, að Maríumyndinni á Draflastaðaklæðinu miðju (5. og 6. mynd).

Við fyrstu sýn var skyldleikinn einkum áberandi í stellingum Jesúbarnsins. En við nánari athugun mátti sjá fleira skylt: uppbyggingu myndarinnar allrar, heildarsvip Maríu meyjar, handaburð hennar, sér í lagi vinstri höndina, handlegginn sem kemur undan skikkjunni og upp-brotið á erminni; einnig engillinn til vinstri, sem leikur á blásturshljóðfæri, og hásæti Maríu, þótt hið síðastnefnda sé að vísu talsvert afbakað á klæðinu. Engillinn til hægri á klæðinu virðist í fljótu bragði ólíkur þeim á myndinni, en sé hún spegluð má greina nokkurn skyldleika, t. d. með hægri hendi og handlegg engilsins á myndinni og vinstri á klæðinu.

Enginn vafi virðist á að mynd þessi í *Breviarium Nidrosiense* frá 1519, eða þá önnur mynd frá henni runnin eða henni náskyld, hafi verið fyrirmynd að miðreit Draflastaðaklæðisins. Verður því að ætla að tímasetning klæðisins til annars fjórðungs 16. aldar fái staðist, og jafnframt virðist ljóst að prentuð mynd hefur, þegar undir lok miðalda, verið notuð hér á landi við gerð útsaumsuppráttar.⁹

23.5. 1977

TILVITNANIR

¹ Ljósprentuð útgáfa af *Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964) er til í Landsbókasafni Íslands og Stofnun Árna Magnússonar. — Um upplag Niðarósbæna-bókarinnar 1519 er ekki vitað. Árið 1521 var 145 eintökum óráðstafað og fékk

5. mynd. Maríumynd í *Breviarium Nidrosiense*, prentuðu í París 1519. Úr *Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964). — *The Virgin and Child enthroned between two angels. Illustration in Breviarium Nidrosiense, printed in Paris 1519.*

Ögmundur biskup Pálsson 25 eintök með sér til Íslands er hann hvarf heim 1522, sbr. Baltzer M. Børsum, 'Bibliographical Survey', *Appendix to Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964), bls. 200, en tilvitnun hans þar er þannig: 'Kolsrud: N. Boktr. kal. 1919, p. 134–135.' Um landtöku Ögmundar og manna hans er þeir komu úr áðurnefndri för er getið í skýrslu sagðri úr bréfabók biskups: 'komu so með gudz miskunn . . . i Selárdal j Vestfjordum á Jslande með bijholldnu skipe og ollu þvi þeim til heyrde. lofudu þa aller gud og hans Modur junfru Mariam' (*DI IX*, bls. 98–99). Í annarri heimild greinir frá að Ögmundur hafi komið 'út vestra, nærri Bæ á Rauðasandi' og hafi dvalist á Bæ í viku með mönnum sínum áður en hann reið suður í Skálholt ('Biskupa-annálar Jóns Egilssonar,' *Safn til sögu Íslands*, I (Kh., 1856), bls. 63–64). — Eftir Niðarósbænabókinni er sagt að sniðin hafi verið eða prentuð, að undirlagi Jóns biskups Arasonar, bænabók á Hólum, *Breviarium Holense*, 1534 (eða 1535–1537), fyrsta bók sem prentuð var á Íslandi, sbr. Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir*, I (Rvk, 1919), bls. 394–405. Átti Hólastóll 1550 'xvij. pappirs brefere prentud hier j landit' skv. Sigurðarregistri (*DI XI*, bls. 852), í upptalningu þeirra peninga og ornamenta sem Jón biskup lagði til dómkirkjunnar. Síðasta eintak *Breviarium Holense* sem vitað er um, var í eigu Árna Magnússonar, en glataðist í brunanum mikla í Kaupmannahöfn 1728, sbr. *ibid.*, bls. 404.

² Nákvæm tilvitnun í grein dr. Jakobs er því miður ekki tiltæk. — Magnús Már Lárusson minnst á þennan skyldleika myndanna í 'Helgener. Island,' *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, VI (Rvk, 1961), d. 335.

6. mynd. Maríumynd á miðreit altarisklæðis frá Draflastöðum í Fnjóskadal (Þjms. 3924). Frá 2. fjórðungi 16. aldar. Ljósmynd: Gísli Gestsson. — *The Virgin and Child enthroned between two angels. Central motif on altar frontal from the church at Draflastaðir, northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 3924). Second quarter of 16th century.*

³ *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, I (Kh., 1889), bls. 441.

⁴ Stefán Karlsson, 'Ritun Reykjarfjarðarbókar. Excursus: Bókagerð bænda,' *Opuscula, IV, Bibl. Arn.*, XXX (Hafnæ, 1970), bls. 139 og tilvísun 66.

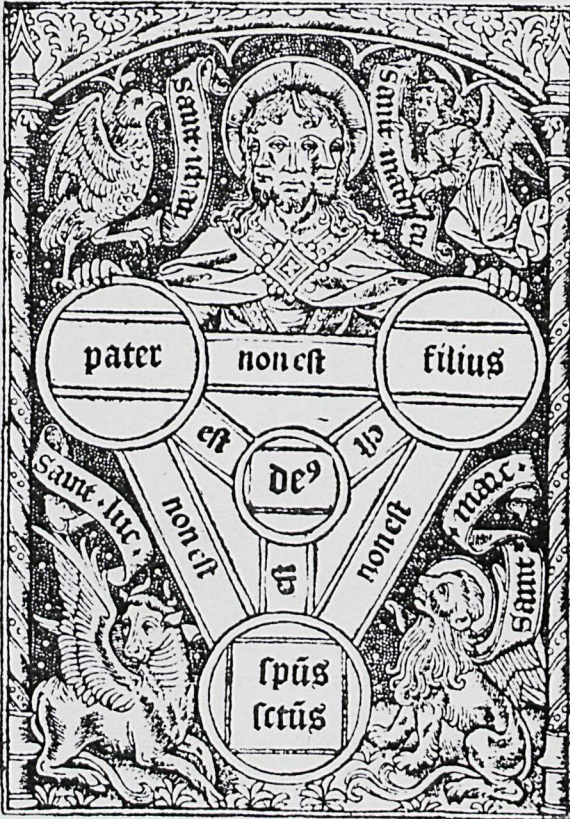
⁵ Matthías Þórðarson, 'Íslands middelalderkunst,' *Nordisk kultur*, XXVII (Kh., 1931), bls. 345.

⁶ Kristján Eldjárn, *Hundrað ár í Þjóðminjasafni* (Rvk, 1962), 32. kafli.

⁷ Selma Jónsdóttir, 'Gömul krossfestingarmynd,' *Skírnir* (Rvk, 1965), bls. 144.

⁸ Elsa E. Guðjónsson, 'Íslenskur refilsaumur.' Óprentað handrit, 1974; —, 'Íslenskur miðaldaútsaumur. Refilsaumur,' *Húsfreyjan*, 25: 3: 23, 45, 1975; —, *Saumakver. Íslenskar útsaumsgerðir* (Rvk, 1975), bls. 20–21.

⁹ Tvö önnur dæmi um notkun prentaðra fyrirmynda í íslenskri myndlist að líkindum á fyrri hluta 16. aldar og eitt sem gæti verið frá seinni hluta aldarinnar, jafnvel frá um 1600, skulu tilfærð hér. Er fyrsta dæmið útskorið drykkjarhorn, nú í Grünes Gewölbe í Dresden, en giskað hefur verið á að horn þetta sé frá þessum tíma, sbr. Ellen Marie Magerøy, 'Utskärne drikkehorn fra Island,' *By og*

7. mynd. Mynd af heilagri þrenningu og táknum guðspjallamanna í *Missale Lundense*, prentuðu í París 1514.

Ljósmynd: Det kongelige bibliotek, København. — *The Holy Trinity and symbols of the four Evangelists. Illustration in Missale Lundense, printed in Paris 1514.*

bygd, XXII (Oslo, 1970), bls. 73. Í annarri grein eftir sama höfund, 'En komplett treenighet fra Island,' *Den iconographiske post*, 6: 2–3: 25–35, 1975, segir frá sérstæðri gerð af þrenningarmynd á þessu horni, sem helst virðist mega rekja til mynda í bókum prentuðum í París á árunum frá um 1500 til 1524, þeirra á meðal *Missale Lundense* frá 1514 (7. mynd). Á drykkjarhorninu er ennfremur, að því er segir á bls. 34 í sömu heimild, bekkur með mannamyndum náskyldum fjórum myndum á einni blaðsíðu í *Breviarium Nidrosiense*.

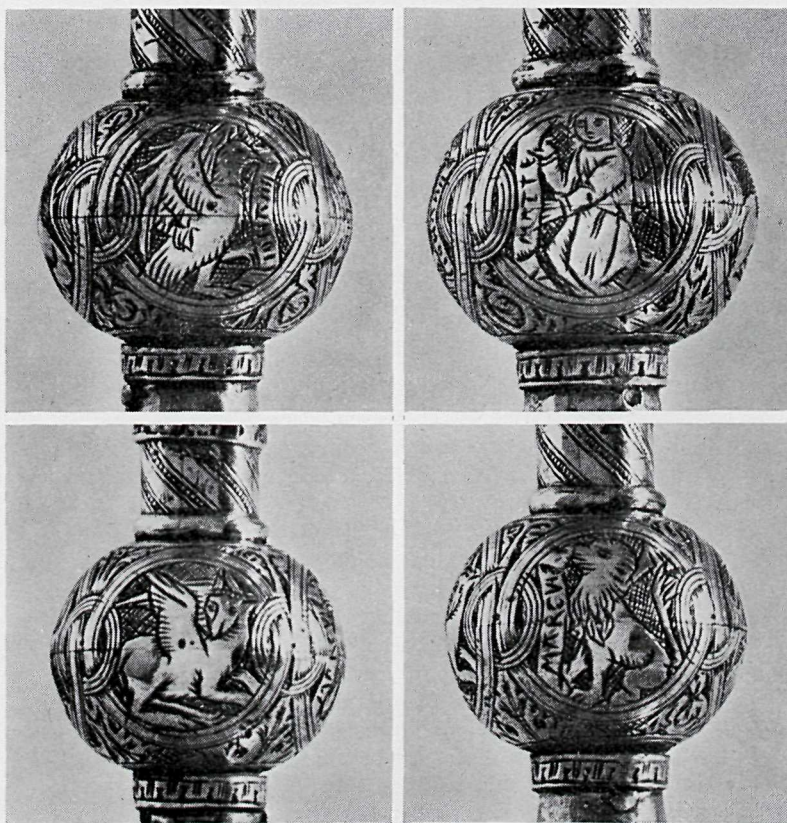
Annað dæmið er silfurkaleikur frá Miklabæ í Blönduhlíð, nú í Þjóðminjasafni Íslands (Þjms. 6168 a; 8. mynd), sem vegna lögunar sinnar hefur verið talinn frá um 1300, sbr. Björn Th. Björnsson, *Íslenskt gullsmíði* (Rvk, 1954), bls. 23, eða varla yngri en frá fyrri hluta 14. aldar, sbr. Matthías Þórðarson, 'Málmsmíði fyrr á tímum,' *Iðnsaga Íslands*, II (Rvk, 1943), bls. 294. Á kaleiknum er hnöttóttur hnúður grafinn merkjum guðspjallamanna (9. mynd). Eru merkin svo lík að gerð táknum guðspjallamanna í hornreitum hinna fyrrgreindu frönsku þrenningarmynda (sbr. 7. mynd), að vart fer milli mála hvert fyrirmyndirnar voru sóttar.

8. mynd. Silfurkaleikur með gröfnu verki, frá Miklabæ í Blönduhlíð (Þjms. 6168 a). Frá miðöldum. Ljósmynd: Myndiðn. — *Silver chalice from the church at Miklibær in northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 6168 a). Mediaeval.*

9. mynd. Tákn guðspjallamannanna grafin á hnúð kaleiks frá Miklabæ í Blönduhlíð. Frá miðöldum. Ljósmynd: Myndiðn. — *Symbols of the four Evangelists, engraved on the knot of a silver chalice from the church at Miklibær in northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 6168 a). Mediaeval.*

10. mynd. Refilsaumað altarisklæði frá óþekktri kirkju íslenzkri, nú í Rijksmuseum Twenthe, Enschede, Hollandi. Frá seinni hluta 16. aldar (eða um 1600?). Ljósmynd: H. J. Wennink. — *Altar frontal from an unknown church in Iceland, now in Rijksmuseum Twenthe, Enschede, Holland. Second half of 16th century (or ca. 1600?).*

Þriðja dæmið er refilsaumað altarisklæði, nú í Rijksmuseum Twenthe, Enschede, Hollandi. Ég hef áður, í greininni 'Íslenzkur dýrgripur í hollenzku safni,' *Andvari* (Reykjavík, 1962), bls. 127–138, bent á (bls. 130) að klæðið gæti varla verið saumað fyrr en um eða eftir 1500, en síðari athuganir mínar benda til að klæðið sé frá seinni hluta 16. aldar eða jafnvel frá um 1600; verða þeim athugunum gerð skil á öðrum vettvangi. Hins vegar virðist einsætt, ef borin eru saman tákn guðspjallamannanna í hornreitum klæðisins (10. mynd) og á mynd í *Missale Lundense* (11. mynd) — þó svo að tákn Markúsar og Lúkasar séu spegluð á klæðinu — að táknin þar hljóta að vera dregin upp með hliðsjón af prentuðu myndinni eða mynd náskyltri henni.

11. mynd. Mynd af drottni í háseti ásamt englum og táknum guðspjallamanna í *Missale Lundense*, prentuðu í París 1514. Ljósmynd: Det kongelige bibliotek, København. — *The Deity enthroned with angels and symbols of the four Evangelists. Illustration in Missale Lundense, printed in Paris 1514.*

THE RELATION OF FOREIGN PRINTS TO SOME ICELANDIC RELIGIOUS IMAGES

I

THE National Museum of Iceland possesses a painted altar piece (Inv. No. 4527) from the last half of the 17th century, with a picture of the sainted Norwegian king Ólafur (Figure 1). The altar piece, which previously belonged to Berufjörður church in eastern Iceland, was presented to the church by the sheriff Jón Þorláksson, son of bishop Þorlákur Skúlason, and his wife Sesselja Hallgrímsdóttir. The altar piece is remarkable among other because the rendering of St. Ólafur is obviously closely related to a woodcut representing the same saint in *Breviarium Nidrosiense*, printed in Paris 1519. There the picture is printed twice; once as the frontispiece (Figure 2).¹ This relationship was first noticed by the Rev. Dr. Jakob Jónsson, who wrote about it in a Norwegian periodical some twenty years ago.²

In 1968 the artist Aage Nielsen-Edwin made a copy of the altar piece to be presented to Berufjörður church. The task was performed at the National Museum, and at that time the relationship between the altar piece and the woodcut was first brought to my attention.

II

In connection with an investigation of Icelandic laid and couched embroideries (mainly altar frontals), I had noticed a few details in two illuminations in an Icelandic law manuscript, AM 160 4to, dated to the second half of the 15th century,³ details which, it seemed to me, could hardly date prior to the 16th century. I mentioned the dating to Stefán Karlsson, manuscript specialist at the Arnarnagænan Institute of Iceland, and he informed me that he considered the manuscript one of a group from northwestern Iceland dating from the middle of the 16th century, as he had pointed out in an article 1970.⁴

With this interesting information in mind, I re-examined the two aforementioned illuminations in AM 160 4to, and suddenly I realized that the St. Ólafur picture in one of them closely resembled the one painted on the altar piece from Berufjörður church (Figure 3). Comparing the illumination with the painting this was found to be so, although the illumination, i.e. the rendering of St. Ólafur himself, disregarding the decorative framework surrounding the figure, proved in fact to be much more closely related to the woodcut in *Breviarium Nidrosiense* than to the painting. There can be no doubt that the manuscript illumination is copied from the *Breviarium* or a picture like the one printed there. In other words, a clear, dated example has been found showing that, at the close of the Middle Ages in Iceland, a printed illustration served as a model for a manuscript illumination.

III

One of the laid and couched embroideries included in my investigation mentioned above, is an altar frontal from Draflastaðir church in Fnjóskadalur in northern Iceland (National Museum of Iceland, Inv. No. 3924; Figure 4). This frontal has variously been dated to the 14th–15th centuries,⁵ as probably 15th century,⁶ or from about 1390–1403.⁷ Based on deductions not explained here but most likely to be published later in a detailed study of the Icelandic laid and couched embroideries, I had dated the Draflastaðir frontal, together with some other laid and couched embroideries, to the first half of the 16th century, preferably to the second quarter.⁸ Having observed the ties between the pictures of St. Ólafur in AM 160 4to and *Breviarium Nidrosiense*, I now studied the other illustrations in the latter, and, incredible though it may seem, I found among them a model, direct or indirect, for the picture of the Virgin enthroned, central motif of the Draflastaðir frontal (Figures 5 and 6).

At first glance the relation of these two pictures was most noticeable in the posture of the Child. But after closer observation many more related details became evident: the composition of the picture as a whole, the rendering of the Virgin, the gestures of her hands, especially her left hand and arm as it protrudes from under the cape, and the sleeve cuff; also the angel to the left blowing a pipe, and Mary's throne, although the latter has become quite distorted on the frontal. The angel to the right on the frontal seems, at first glance, different from the one in the woodcut, but when mirrored it shows some relationship, for instance between the right hand and arm of the angel in the woodcut and the left of the angel on the frontal.

There seems no doubt that this woodcut in *Breviarium Nidrosiense* from 1519, or some other picture derived from it or closely related to it, served as a model for the central motif on the Draflastaðir frontal. The dating of the frontal to the second quarter of the 16th century may thus be considered correct, and, besides, it seems evident that as early as towards the end of the Middle Ages a print was used in Iceland as a model for an embroidery design.⁹

NOTES

¹ A photocopy of *Breviarium Nidrosiense* was published in Oslo in 1964.—It is not known how many copies of *Breviarium Nidrosiense* were printed in 1519. In 1521 145 copies had not been disposed of, and bishop Ögmundur Pálsson to Skálholt in southern Iceland is known to have brought 25 copies with him to Iceland in 1522, cf. Baltzer M. Børsum, "Bibliographical Survey," *Appendix to Breviarium Nidrosiense* (Oslo, 1964), p. 200. Written sources reveal that the bishop's ship reached land in northwestern Iceland after a difficult crossing.—*Breviarium Nidrosiense* is supposed to have served as a model for *Breviarium Holense*, printed at the bishop's seat at Hólar in northern Iceland, at the instigation of bishop Jón Arason, presumably in 1534 (or 1535–1537), it being the first

book printed in Iceland, cf. Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir*, I (Reykjavík, 1919), pp. 394–405. The last known copy of *Breviarium Holense*, belonging to Árni Magnússon, was lost in the great fire in Copenhagen in 1728, cf. *ibid.*, p. 404.

² Unfortunately, the precise reference to this article is not available at present. —Magnús Már Lárusson mentions the relationship in “Helgener. Island,” *Kultúr-historisk leksikon for nordisk middelalder*, VI (Reykjavík, 1965), col. 335.

³⁻⁸ Cf. notes in Icelandic text.

⁹ Two other examples where prints served as models in Icelandic pictorial art apparently during the first half of the 16th century shall be mentioned here, together with a third which may date from the second half of the century, even from about 1600. The first example is an Icelandic carved drinking horn now in Grünes Gewölbe in Dresden, tentatively dated to this period, cf. Ellen Marie Magerøy, “Útskárne drikkehorn fra Island,” *By og bygd*, XXII (Oslo, 1970), p. 73. In another article by Ellen Marie Magerøy, “En komplett treenighet fra Island” [“A complete Trinity from Iceland”], *Den iconographiske post*, 6: 2–3: 25–35, 1975, the author discusses an unusual type of rendering of the Trinity carved on this horn, which she traces to illustrations in books printed in Paris from about 1500 to 1524, among them *Missale Lundense* from 1514 (Figure 7). On the drinking horn is carved, besides, as the author points out on p. 34 in the article, a band with human figures closely related to four pictures on a page in *Breviarium Nidrosiense*.

The second example is a silver chalice from the church at Miklibær in Blönduhlíð in northern Iceland, now in the National Museum of Iceland (Inv. No. 6168 a; Figure 8), which because of its shape has been dated to about 1300, cf. Björn Th. Björnsson, *Íslenzkt gullsmíði* (Reykjavík, 1954), p. 23, or hardly later than from the first half of the 14th century, cf. Matthías Þórðarson, “Málmsmíði fyrr á tímum,” *Iðnsaga Íslands*, II (Reykjavík, 1943), p. 294. The chalice has a spherical knot engraved with the symbols of the Evangelists (Figure 9). The symbols so closely resemble those found in the corners surrounding the above mentioned French renderings of the Trinity (cf. Figure 7), that there seems to be little doubt as to from where the engraver obtained his models.

The third example is a laid and couched altar frontal of Icelandic origin, now in the Rijksmuseum Twenthe, Enschede, Holland. I have previously, in the article “Íslenzkur dýrgripur í hollenzku safni,” *Andvari* (Reykjavík, 1962), pp. 127–138, stated (on p. 130) that the frontal could hardly have been worked prior to 1500, while more recent research, the results of which will be published elsewhere, points to a dating from the second half of the 16th century or even about 1600. It seems evident, however, when comparing the symbols of the Evangelists in the corner triangles of the frontal (Figure 10) with those found in an illustration in the above mentioned *Missale Lundense* (Figure 11)—even though the symbols of St. Mark and St. Luke are mirrored on the frontal—that the symbols in the illustration or some closely related rendering must have served as a model for those on the frontal.